

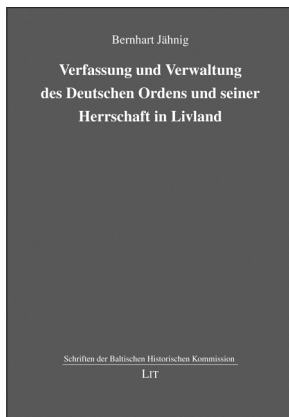
RECENZIJAS

Bernhart Jähniġ. *Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland*. Berlin: LIT, 2011. 333 S. Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Nr. 16. ISBN 978-3-643-11005-3 (Bernharts Jēnigs. *Vācu ordeņa un tā kundzības tiesiskais pamats un pārvalde Livonijā*)

Apkopojošs pētījums par Vācu ordeņa varas organizāciju un pārvaldes sistēmu Livonijā tika gaidīts jau sen. Vēl 1987. gadā Baltijas vēstures komisijas un Vācu ordeņa izpētes starptautiskās komisijas kopīgā konferencē Bonnā tika pieņemts lēmums izdot visaptverošu kolektīvu monogrāfiju par Vācu ordeņa vēsturi Livonijā. Tā kā šī iecere dažādu iemeslu dēļ no gada uz gadu tika atlikta un to īstenot pagaidām nav izdevies, viens no minētā projekta dalībniekiem Bernharts Jēnigs ir nolēmis viņam uzticēto kopdarba daļu nodot lasītāju vērtējumam atsevišķā grāmatā. Tās autors ir viens no pieredzējušākajiem un autoritatīvākajiem mūsdienu speciālistiem par Vācu ordeņa vēsturi Prūsijā un Livonijā, ilggadējs arhīva līdzstrādnieks, kura pārziņā atradās Vācu ordeņa arhīva materiāli no bijušās Kēnigsbergas. Jēnigs ir vairākkārt piedalījies ar referātiem konferencēs arī Latvijā, viņa spalvai pieder daudzas vērtīgas publikācijas par viduslaiku Livonijas – ne tikai ordeņa, bet arī bīskapiju – vēsturi.

Recenzējamā grāmata ir Jēniga līdzšinējo publikāciju apkopojums un historiogrāfijā pirmais speciālais pētījums, kurā analizēts Vācu ordeņa zemes kundzības īstenošanas mehānisms Livonijā. Monogrāfija ir nozīmīga ne tikai Latvijas un Igaunijas vēstures izpētes kontekstā, bet arī starptautiskajā medievistikā. Vācu ordeņa zemes kundzība Prūsijā un Livonijā ir unikāla parādība Eiropas viduslaiku vēsturē, jo tikai ordenim piederošajās teritorijās vara koncentrējās nevis kādas konkrētas personas rokās, bet zemes kunga lomā uzstājās kolektīvs valdnieks – garīga korporācija ar savu hierarhiju. Livonijas gadījums ir īpaši interesants, jo atšķirībā no Prūsijas, kur Vācu ordenis dominēja pilnībā, Livonijā tas tiesiskā ziņā bija daļēji pakļauts Rīgas arhibīskapam.

Grāmata sastāv no deviņām nodaļām, pielikumiem (Vācu ordeņa Livonijas atzara un Zobenbrāļu ordeņa mestru, nozīmīgāko komturu un fogtu saraksts, 11 kartes un plāni), kā arī apjomīga avotu un literatūras saraksta (266.–311. lpp.) un personu, vietu un priekšmetu rādītāja. No ievada uzzinām, ka autors nepretendē aptvert visus Vācu ordeņa vēstures Livonijā aspektus. Jēnigs galvenokārt koncentrējas uz ordeņa kundzības un varas sistēmas,

kā arī pārvaldes struktūras analīzi. Tādēļ tēmas, kas saskaņā ar iepriekš minētā projekta konceptuālo plānu tika nodotas citu vēsturnieku pārziņā (politisko notikumu vēsture, ordeņa cīņas ar Rīgas arhibīskapu un Livonijas bīskapiem, ordeņa attiecības ar vasaļiem, zemniekiem, pilsētām, saimniecības un militārie jautājumi u.c.) labākajā gadījumā tiek aplūkotas fragmentāri.

Monogrāfijas pirmajās divās nodaļās Jēnigs skaidro un analizē zemes kundzības būtību un tās īstenošanas atšķirīgās formas dažādās Vācu ordenim piederošajās Livonijas daļās. Autors vēlreiz atgādina speciālistiem labi zināmo atziņu – Vācu ordeņa Livonijā radītais un uzturētais politiskais veidojums nav uzskatāms par valsti mūsdienu nozīmē (9. lpp.), bet par teritoriālu valdījumu, kurā varas un pārvaldes sistēma funkcionēja viduslaikiem tipiskā veidā – ar piļu tīkla un senjora–vasaļu attiecību palīdzību. Jēnigs norāda, ka dažādas Livonijas daļas Vācu ordeņa pakļautībā nonāca katra savā laikā, respektīvi, dažādos militāri politiskos apstākļos, un līdz ar to zemes kundzība katrā no tām tika īstenota uz atšķirīgiem pamatiem. Pēc tam kad Vācu ordenis 1237. gadā pārņēma iepriekšējā gadā Saules kaujā sakautā Zobenbrāļu ordeņa īpašumus, tam bija jārespektē jauniegūtajā teritorijā iepriekš pastāvošais ordeņa statuss un tiesiskā kārtība. Tiesiskā ziņā Vācu ordenis mantoja Zobenbrāļu ordeņa izveidošanas laikā noteikto pakļautību Rīgas bīskapam (kopš 1255. gada arhibīskapam), kā arī Tērbatas un Sāmsalas-Vīkas bīskapiem, un saskaņā ar baznīcas tiesībām Vācu ordenim Livonijā bija jānodrošina zvērests saviem garīgajiem kungiem. Runāt par ordeņa tiešu atkarību no bīskapiem kā no feodālajiem senjoriem nav pamata (ziņu par tās pastāvēšanu nav), tomēr formālais pakļautības statuss ordenim darīja raizes, un tas visādi centās atkarību mazināt vai to pavisam likvidēt (15.–32. lpp.). Citādāk Vācu ordeņa Livonijas atzara zemes kundzība tika organizēta Kurzemē un Zemgalē. Šo teritoriju iekarošanā Vācu ordenis uzstājās kā nozīmīgākais militārais spēks un pats slēdza pakļaušanas līgumus ar autohtonajiem iedzīvotājiem. Šajā Livonijas daļā Vācu ordenis kļuva par galveno noteicēju, un ar pāvesta kūrījas starpniecību tam izdevās iegūt tādu pašu dominējošu tiesisku statusu, kāds ordenim bija Prūsijā (37.–42. lpp.). Kurzemē un Zemgalē vara un zemes kundzība lokālajā līmenī pilnībā koncentrējās ordeņa komturu rokās. Savukārt no Dānijas karaļa 1346. gadā nopirktajā Ziemeļjugaunijā Vācu ordenis bija spiests orientēties uz citu zemes kundzības modeli. Tur ordenis nevarēja nerespекtēt spēcīgās, labi organizētās Harjumā un Virumā vasaļu kārtas intereses, kas savus lēņus un privilēģijas bija ieguvusi dāņu valdīšanas laikā un 14. gadsimta beigās pat panāca to būtisku paplašināšanu (46.–47. lpp.).

Trešajā nodaļā tradicionālā, aprakstošā veidā tiek stāstīts par piļu celtniecības stratēģiju, to statusu ordeņa teritorijā, kā arī piļu rindu izveidi, kas tiek saukta par Vācu ordeņa kundzības mugurkaulu Livonijā (63. lpp.). Tā kā, pateicoties pirmām kārtām Ievai Osei un Andrim Caunem, tieši viduslaiku piļu – to skaitā Vācu ordeņa piļu – izpētē Latvijā pēdējos gados ir gūti nozīmīgi sasniegumi (grāmatu sērija “Latvijas viduslaiku pils” septiņos sējumos, divi no kuriem ir speciāli veltīti ordeņpilis), atliek tikai izteikt nožēlu, ka Latvijas piļu pētnieku veikums, atskaitot trīs Ievas Oses un divus Ēvalda Mugurēviča pirms vairāk nekā desmit gadiem ārzemēs publicētos rakstus, ir ticis ignorēts. Latviešu valodas neprasme nevar kalpot par at-

taisnojumu – katram minētajā fundamentālajā daudzsējumu viduslaiku piļu grāmatu sērijā publicētajam rakstam ir pievienots pietiekami apjomīgs kopsavilkums vācu vai angļu valodā.

Par sevišķi oriģinālu nevar saukt arī ceturtajā nodaļā atrodamo apskatu par Vācu ordeņa atzara mēģinājumiem iegūt noteikšanu pār Livonijas baznīcas institūcijām – bīskapijām, domkapituliem, klosteriem un draudžu baznīcām. Šajā sadaļā autors reizēm mēdz novirzīties no tēmas un aizrauties ar vispārīga rakstura informāciju un labi zināmu notikumu pārstāstu. Pozitīvi jāvērtē ordeņa kā draudžu baznīcu uzturētāja lomas akcentēšana. Jēnigs uzsver, ka Livonijā, līdzīgi kā Prūsijā, patronāta tiesības pār draudžu baznīcām kļuva par nozīmīgu ordeņa ietekmes instrumentu, jo īpaši lauku novados. Būdams zemes kungs, ordenis bija atbildīgs par draudžu novadu izveidi un baznīcu būvi. Tā pārziņā atradās aptuveni 90 no 172 Livonijas draudžu baznīcām (113. lpp.).

Vēl viens Jēniga aplūkoto tēmu loks ir saistīts ar ordeņa valdījumu telpisko iedalījumu, personālsastāvu, amatu hierarhiju un pārvaldes organizāciju dažādos līmeņos (5.–8. nodaļa). Autorizēto pilis kā ordeņa varas un pārvaldes centrus, autors atkārtoti un papildināta trešajā nodaļā aplūkoto materiālu. Pilsnovadu struktūra nebija konstanta, no 13. līdz 16. gadsimtam tā ik pa laikam tika mainīta. Saimnieciski grūtos laikos līdzekļu taupīšanas nolūkos vairāki novadi tika pārvaldīti no vienas lielākas pils. Turklāt kopš 15. gadsimta beigām ordenis bija spiests atteikties no mazāku piļu pilnvērtīgas uzturēšanas ordeņbrāļu skaita samazināšanās dēļ. Savukārt rūpes par drošību lika ordenim 15. gadsimtā ierīkot jaunas – piemēram, Bauskas un Tolses – pilis un veidot jaunus pilsnovadus pierobežas apgabalos, kā arī pārveidot agrāko pilsnovadu organizāciju (123.–124. lpp.). Salīdzinoši plaši tiek stāstīts par ordeņbrāļu sociālo un teritoriālo izcelsmi. Zīmīgi, ka vietējās izcelsmes locekļu skaits ordeņa Livonijas atzarā bija niecīgs. Vācu ordeņa Livonijas atzara vadība un vairums ordeņa brāļu Livonijā bija ienācēji, kas tikpat kā nebija saistīti ar vietējo vācu sabiedrību. Šajā sakarībā vietā būtu bijis problematizēt jautājumu, cik lielā mērā ordenis būtu uzskatāms par Livonijai svešu veidojumu. Galvenā noteikšana tajā bija Vestfālenes un Reinzemes sīkākās bruņniecības atvasēm. Starp abiem grupējumiem pastāvēja spriedze un iekšējas cīņas, kas ietekmēja gan amatu sadali Livonijā, gan arī Livonijas atzara attiecības ar ordeņa centru Prūsijā.

Atsevišķi tiek apskatīti ordeņa Livonijas zemes mestra, komtur, fogtu, kā arī citu ordeņa amatpersonu pienākumi un vieta ordeņa hierarhijā, kā arī iekšējās padomes loma (tajā ietilpa nozīmīgākie ordeņa pavēlnieki) un tās attiecības ar Livonijas zemes mestru. Kopumā šis jautājumu loks atspoguļots vairāk aprakstoši nekā analītiski, tomēr jāatzīst, ka apkopojums ir veikts ar lielu rūpību un precizitāti un tas var būt ļoti noderīgs turpmākiem problēmorientētiem pētījumiem. Jēnigs arī pats atzīst, ka ne vienam vien viņa grāmatā skartajam jautājumam nepieciešama detalizētāka izpēte nākotnē. Viņš, piemēram, atzīmē, ka svarīgi būtu noskaidrot, cik lielā mērā un kādā veidā, sākot ar 15. gadsimta otro pusi, ordenim arvien vairāk laiciskojoties, vietējā līmenī samazinājās Livonijas zemes mestra noteicošā loma un pieauga komturu ietekme (197. lpp.). Pēc grāmatas autora domām, tāpat

dziļāk būtu pētāma ordeņa saimnieciskā un demogrāfiskā politika Livonijā, kas ir saistīta arī ar lēņa vīru no autohtono iedzīvotāju vidus – leimaņu – jautājumu (199.–200. lpp.).

Monogrāfijas pēdējā nodaļa veltīta jurisdikcijas problemātikai. Tā kā Vācu ordeņa teritoriālajā valdījumā Livonijā ietilpa dažādi tiesiskie subjekti – gan ordeņa locekļi, gan vasaļi, pilsētas un zemnieki – un ikvienam no tiem bija citāds statuss, tiesvedība katrai no minētajām iedzīvotāju kategorijām bija organizēta atšķirīgi. Rezultātā Vācu ordeņa teritoriālajā valdījumā izveidojās neviendabīga un sarežģīta tiesiskā kārtība. Cita starpā Jēnigs norāda uz zemnieku tiesu instances eksistenci, kurā spriedumu par savas kārtas piederīgo nodarījumiem paziņoja paši zemnieki. Tiesas sēdes notika ordeņa fogta, bet izlēņotajos īpašumos attiecīgā ordeņa vasaļa klātbūtnē. Viņu pienākums bija sekot, lai spriedums atbilstu zemes tiesībām (242.–243. lpp.). Zemnieku iesaistīšana tiesas spriešanā lieku reizi apliecina, cik maldīgs ir mīts par Livonijas autohtono iedzīvotāju absolūto beztiesīgumu viduslaikos.

Kā katram pētījumam, arī Jēniga grāmatai ir gan stiprākas, gan vājākas puses. Vispirms jau imponē autora vēlme Vācu ordeņa statusu un zemes kundzības sistēmu Livonijā attēlot ciešā kopsakarībā un salīdzinājumā ar ordeņa varas struktūru un pārvaldes organizāciju Prūsijā – latviešu historiogrāfijai šāda pieeja nav tipiska. Salīdzinošā pieeja un analogiju meklēšana ir vēl jo nozīmīgāka tādēļ, ka avotu klāsts par Vācu ordeņa vēsturi Livonijā ir krietni nabadzīgāks nekā vēstures liecības par Vācu ordeņa darbību Prūsijā. Kaut cik plašāka informācija par ordeni Livonijas avotos ir saglabājusies, tikai sākot ar 15. gadsimta otro pusi. Tiesa, par pilnībā apzinātu nevar uzskatīt Vācu ordeņa Livonijas atzara fondu Zviedrijas Valsts arhīvā Stokholmā, arī recenzējamās monogrāfijas autors, spriežot pēc izmantoto avotu saraksta, šajā arhīvā nav strādājis. Tāpat ļoti atzinīgi jāvērtē fakts, ka netiek aizmirsti Vācu ordeņa Livonijas atzara īpašumi ārpus Livonijas – Brēmenē, Libekā, Holšteinā, kā arī komtureja Zviedrijā (124.–126. lpp.). To iekļaušana monogrāfijā ir vēl viens atgādinājums, cik svarīgs, pētot Livonijas viduslaiku vēsturi, ir skatījums plašākā reģionālā kontekstā.

Runājot par minusiem, jāmin nepietiekami pārskatāmā grāmatas uzbuve. Vieni un tie paši jautājumi atšķirīgās sakarībās tiek aplūkoti vairākās nodaļās, kas rada atkārtotānos iespaidu. Nav viegli nošķirt zemes kundzību no pārvaldes. Autors vairākkārt atgriežas gan pie piļu struktūras, gan pie ordeņa amatpersonu un to uzdevumu un darbības raksturojuma. Vairākās vietās atkārtoti tiek runāts arī par ordeņa attiecībām ar bīskapiem, vācu vasaļiem un Livonijas autohtonajiem iedzīvotājiem. Pietrūkst arī apkopojošu secinājumu noslēgumā, kas ļautu skaidrāk un uzskatāmāk novērtēt Vācu ordeņa Livonijas atzara unikālo raksturu.

Kopumā recenzējamā grāmata sniedz izsmeļošu un korektu Vācu ordeņa Livonijas atzara juridiskā statusa, zemes kundzības un pārvaldes sistēmas raksturojumu, kā arī ar ordeņa darbību saistīto faktu izklāstu. Bez Bernharta Jēniga monogrāfijas neiztikts neviens turpmākais pētījums par Vācu ordeņa vēsturi Livonijā.

Ilgvars Misāns